

ALISHER NAVOIYNING "XAZOYIN UL-MAONIY" DEVONIDAGI
G'AZALLARIDA "TALMEH" SAN'ATINING BADIY FUNKSIYASI

*Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti
2-kurs talabasi G'aniyeva Muslimaxon*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotidagi g'azallarda talmeh san'atining qo'llanilish mahorati tadqiq etiladi. Muallif tarixiy-mifologik va diniy ishoralarning lirik matndagi badiiy vazifalarini matniy tahlillar orqali ochib beradi.

Abstract: This article examines the artistic mastery behind the application of the talmeh (allusion) device within the ghazals of Alisher Navoi's complete collection, *Khazayin ul-Ma'ani*. Through detailed textual analysis, the author elucidates the aesthetic and functional roles of historical, mythological, and religious references within the lyrical framework of the poems.

Kalit so'zlar: Talmeh, poetika, Alisher Navoiy, Xazoyin ul-maoniy, badiiy san'at, lirik qahramon, genezis, irfoniy g'oyalar, arxetip, mumtoz she'riyat.

Sharq mumtoz poetikasida badiiy san'atlar shunchaki matn bezagi emas, balki muallifning intellektual salohiyati va asarning g'oyaviy-falsafiy qatlamini belgilovchi mezon hisoblangan. Shunday san'atlardan biri — talmeh (arabcha "ko'z tashlash", "ishora qilish") bo'lib, u kitobxondan keng qomusiy bilimni talab etadi.

Alisher Navoiyning lirik merosi jamlangan "Xazoyinul-maoniy" (Ma'nolar xazinasi) kulliyoti talmeh san'atining eng murakkab va nafis namunalari bilan boyitilgan. Navoiy ushbu san'at orqali lirik qahramonning iztirobini dunyoviy va ilohiy tajribalar bilan bog'laydi. Maqolaning maqsadi — "Xazoyinul-maoniy"dagi talmehlarning genezisini o'rganish va ularning g'azal strukturasi badiiy-estetik yukini tahlil qilishdan iborat.

Navoiyshunos olim Yo. Is'hoqov ta'kidlaganidek, talmeh san'ati lirik matnda axborot zichligini ta'minlaydi. Shoir birgina ism yoki joy nomini keltirish orqali o'quvchi ongida yaxlit bir doston yoki tarixiy voqeani jonlantiradi.

Navoiy talmehlarini shartli ravishda uchta yirik guruhga ajratish mumkin:

1. Mifologik-dostoniy talmehlar: (Farhod va Shirin, Layli va Majnun, Rustam va Suhrob).

2. Qissasul-anbiyo (Payg'ambarlar haqidagi qissalar)ga asoslangan talmehlar: (Odam, Nuh, Iso, Muso, Yusuf, Sulaymon).

3. Tarixiy shaxslar va voqealarga ishoralar: (Iskandar Zulqarnayn, Jamshid, Anushirvon).

"Xazoyin ul-maoniy" g'azallarida dostoniy qahramonlar ko'pincha lirik qahramonning "holatdoshi" sifatida namoyon bo'ladi. Biroq Navoiy bu an'anani yangi bosqichga ko'taradi:

"Ko'nglum ichra ishq o'ti yuz qatla ortiqdur dog'i,

Ul o't uza kim, Farhod etib erdi ko'hsor uzra."

Ushbu baytda Farhodning Bisutun tog'ini qazishda chekkan mashaqqati va ishq asos qilib olingan. Navoiy tashbeh (o'xshatish) va mubolag'a san'atlari bilan talmehni

birlashtiradi. Lirik qahramonning ko'nglidagi ishq o'ti Farhodning olovidan "yuz qatla" ortiq ekani da'vo qilinadi. Bu yerda talmehning badiiy funksiyasi — lirik "men"ning dardini absolut (mutloq) darajaga ko'tarishdir.

Navoiy g'azallarida talmeh irfoniy (tasavvufiy) g'oyalarni bayon etishda eng samarali quroldir. Xususan, Yusuf (a.s.) obrazi — mutloq go'zallik (Jamol) timsoli sifatida talqin etiladi.

"Yusufi Misr o'lsa har ko'yda masiho-dam kishi,
Zulayho-vash bo'lib ishqingda faryod aylasam."

Mazkur baytda bir vaqtning o'zida ikki xil talmeh — Yusuf (go'zallik) va Masih (tiriltiruvchi nafas) hamda Zulayho (ishqiy giriftorlik) obrazlari qo'llanilgan. Navoiy poetikasida yorning kelishi o'lik qalbni tiriltiradi (Isoning dami), uning jamoli esa oshiqni mahv etadi (Yusufning husni). Bu yerda talmehning funksiyasi — insoniy tuyg'ularni ilohiy ma'rifat bilan uyg'unlashtirishdir.

Talmehlar ko'pincha baytning birinchi misrasida zamin tayyorlab, ikkinchi misrada asosiy g'oyaviy zarbani berishga xizmat qiladi.

Navoiy talmehni shunchaki tarixiy fakt sifatida emas, balki lirik qahramonning ichki dunyosini ochuvchi metafora sifatida qo'llaydi.

Navoiy talmeh orqali o'zidan oldingi Sharq adabiyoti tajribasini sintez qiladi va turkiy she'riyatning falsafiy quvvatini oshiradi. Shoirning talmehlari uning nafaqat buyuk san'atkor, balki kuchli teolog va tarixchi bo'lganini ham isbotlaydi. Navoiy g'azallarida talmeh san'ati lirik qahramon psixologiyasini chizib beruvchi metamorfik vositadir. Masalan, "Farhod etib erdi ko'hsor uzra" misrasida shoir an'anaviy "tog' qazish" voqeasini lirik qahramonning "ko'ngil tog'i"dagi ishq olovi bilan qiyoslar ekan, bu yerda kontrastiv talmeh usulini qo'llaydi. Ya'ni, klassik Farhod — jismoniy mehnat va ishq sohibi, Navoiy qahramoni esa — undan-da yuksalgan, ma'naviy ishq olovida yonayotgan komil inson timsolidir.

Shuningdek, irfoniy talmehlar (Yusuf, Iso, Muso timsollari) orqali Navoiy "Inson — koinotning gultoji" ekanligi haqidagi so'fiyona g'oyani ilgari suradi. "Masiho-dam" atamasi orqali shoir yorning so'zini ilohiy qudrat darajasiga ko'tarib, g'azalning vertikal mazmundorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 1987–1990.
2. Is'hoqov Yo. Navoiy poetikasi. – Toshkent: Fan, 1983.
3. Hayitmetov A. Alisher Navoiyning ijodiy metodi. – Toshkent: Fan, 1963.
4. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1976.
5. Shamsiyev S. Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi. – Toshkent: Fan, 1970.
6. Yusupova S. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixidan ma'ruzalar matni. – Toshkent: Universitet, 2000.